

KRISTÍN GUÐRÚN JÓNSDÓTTIR
HÁSKÓLA ÍSLANDS

Sætróma söngur, þekking, innantóm orð eða fiskifyla? Um sírenur í örsögum

*Þessar brjáluðu sírenur sem æða um borg-
ina og spangóla í leit sinni að Ódysseifi.*

Edmundo Valadés – „Leitin“

*... vér vitum og allt hvað viðber á hinni
margfrjóu jörð.*

Hómer – *Ódysseifskviða*

Inngangur

Flestir kannast við skerandi væl í sírenum, hljóð sem mannleg eyru þola yfirleitt illa og sumir þurfa jafnvel að útiloka með því að byrgja eyrun. Færri hafa hins vegar heyrt seiðandi söng hinna fornu sírena, þann banvæna söng, og lífað hann af. Þó er undantekning þar á: Ódysseifur, kappinn mikli, stóðst allar raunir og freistingar á hrakningum sínum um Miðjarðarhafið, þar með talið söng sírenanna. Hómer segir í *Ódysseifskviðu* frá sírenunum sem tældu sæfara í dauðagildru með seiðandi söng og hvernig Ódysseifur komst undan þeim á siglingu sinni með því að setja vax í eyru skipverjanna og láta þá reyra sig við mastur skipsins til að heyra ekki sönginn.¹ Og þannig tókst honum að komast aftur heim til Penelópu sinnar tuttugu árum síðar.

---

1 Hómer, *Ódysseifskviða*, 138–141.

Þessi þrjú þúsund ára gamla saga um Ódysseif og sírenurnar hefur heillað marga, öldum saman, og til eru ógrynni skrifa um efnid. Ljóðskáld, rithöfundar, listamenn, listfræðingar, heimspekingar og fræðimenn á ýmsum sviðum hafa í tímans rás velt upp ólíkum hliðum og túlkunarmöguleikum á sögninni. Hún hefur meðal annars verið vinsælt viðfangsefni spænskumælandi örsagnahöfunda – einkum frá Rómönsku Ameríku – allt frá upphafi slíkra skrifa í byrjun tuttugustu aldar. Þeir hafa lagt á vogarskálarnar gamla texta sem oft hafa staðlaðar túlkanir, svo sem goðsagnir, fabúlur og dæmisögur, þjóðsögur og ævintýri. Sögurnar eru túlkaðar upp á nýtt, endurskrifaðar og umritaðar, þekktum hetjum er varpað af stalli og þær settar í nýstárlegt samhengi. Örsögurnar byggjast margar á innri tengslum bókmenntaverka og ólíkum textatengslum, eða „textatengdu svari“ eins og örsagnafræðingurinn Lauro Zavala kallar þetta samtal við fortíðina.²

Framan af voru klassísku sírenurnar konur í fuglslíki að neðanverðu og þóttu heldur ófrýnilegar. Með tímanum breyttust þær í forkunnarfagar hafmeyjar með sporð og ýmiss konar vatnadísir – sem einnig eru þekktar fyrir seiðandi söng en umfram allt fegurð og erótískt aðdráttarafl.³ Örsögur þar sem sírenur og hafmeyjur koma fyrir skipta núorðið tugum í bókmenntum Rómönsku Ameríku.⁴ Á spænsku og öðrum rómönskum tungumálum er aðeins eitt orð notað yfir grísku sírenurnar, síðari tíma hafmeyjar og sírenur sem gefa til kynna hættu, svo sem eldsvoða eða stríð (sp. *sirena*). Hugtakið býður upp á margræða merkingu og það hafa höfundar örsagna notfært sér óspart.

Á eftirfarandi síðum verður sjónum beint að þessu samtali nútímahöfunda við hið liðna. Teknar verða fyrir örsögur um sírenur sem tengjast beint goðsögninni um Ódysseif og sírenurnar eins og sagt er frá í kvíðu Hómers. Reynt verður að svara spurningum á borð við: Hvaða hlutverki gegna sírenur í sögum þeirra? Hvernig er þeim lýst? Hvert er innihald söngsins og hvaða skilaboð flytur hann? Hvernig bregðast þær við sæförum? Einnig verður skoðað

2 Zavala, *Cartografías del cuento y la minificción*, 96.

3 García Gual, *Sirenas. Seducciones y metamorfosis*, 12–14. Rodríguez Peinado, „Las sirenas“, 52.

4 Safnritin *Yo no canto, Ulises, cuento. La sirena en el microrrelato mexicano* og *La música de las sirenas* í ritstýringu Javiers Perucho bera vott um vinsældir þessa efnis.

hvernig höfundar hafa talast á og brugðist við sögum annarra höfunda um þetta efni.

Sögurnar sem eru til umfjöllunar á þessum síðum eru flestar eftir rithöfunda frá Rómönsku Ameríku, nánar tiltekið Argentínu og Mexíkó þar sem örsagnaskrif hafa verið einkar frjó. Fyrsta sagan, sem er frá 1917, er almennt talin marka upphaf þessara tegunda skrifa í álfunni og sú yngsta er frá árinu 2013. Sumar þeirra eru bein viðbrögð við upphafssögunni um Ódysseif, sírenurnar og söng þeirra og aðrar talast á við þau viðbrögð. Sögur um þetta efni eftir höfunda frá álfunni eru fleiri en þær sem hér koma fram og kalla á mun lengri rannsókn, en valdar hafa verið sögur eftir höfunda sem eru sérstaklega þekktir fyrir örsagnaskrif og hafa jafnvel eingöngu sent frá sér örstutta texta. Einnig eru tvær örsögur eftir Franz Kafka sem var ekki hægt að líta framhjá af þeirri ástæðu að Kafka hafði mikil áhrif á örsagnaskrif í álfunni og eru sumar örsögurnar í beinu samtali við verk hans.

Sírenurnar

Í grískri goðafræði voru sírenur þekktar fyrir að laða sæfara til sín með undurfögnum söng. Svo fagur var hann að sæfarar sem sigldu fyrir eyju þeirra köstuðu sér í hafið og reyndu að synda til þeirra eða stefndu skipunum í átt til eyjarinnar. En þótt söngurinn væri svona fagur var mikil hætta á ferðum því að sírenurnar drápu þá sem þeim tókst að lokka til sín og sagt var að bein fórnarlamba þeirra hafi legið í hrúgum kringum þær.⁵

Elstu þekktu frásögnina um sírenurnar, og eflaust þá frægustu, er að finna í *Ódysseifskviðu*. Segir þar frá því þegar gyðjan Kirka varar Ódysseif við sírenunum áður en hann leggur af stað frá eyju hennar þar sem hann hafði dvalið í eitt ár. Hún segir hvern þann sem heyrir söndu þeirra ekki eiga afturkvæmt. Hér talar Kirka í þýðingu Sveinbjarnar Egilssonar frá miðri nítjándu öld:

Ef nokkur nálgast Sírenur að óvörum og heyrir rödd þeirra, þá mun ekki kona hans koma á fund hans né ungbörn hans verða fegin heimkomu

5 García Gual, *Sirenas. Seducciones y metamorfosis*, 16–20.

hans; því Sírenur sitja á engi nokkru og seiða menn með snjöllum söng; þar er hjá þeim stór hrúga af beinum þeirra manna er fúna þar og þorna upp í skinni.⁶

Hún ráðleggur honum að róa langt frá þeim, hnoða vax og setja í eyru skipverja svo þeir heyri ekki, en vilji hann hlýða á sönginn skuli hann láta skipverja binda sig „á höndum og fótum uppréttan við siglufótinn og festa reipsenda við siglutréd“.⁷ Þannig geti hann skemmt sér við að hlusta á rödd sírenanna. Og ef hann reyndi að losa sig ætti hann að láta skipverja sína binda sig með enn fleiri böndum. Ódysseifur leggur frá landi og segir skipverjum frá því sem Kirka hafði upplýst hann um, að hún hafi beðið hann um að „fordast godkenndan söng sírena og hið blómvaða engi. Hún kvað mig einan heyra mega rödd þeirra“.⁸ Hann er sem sagt útvalinn til að fá að heyra sönginn og komast undan óskaddaður. Ódysseifur fylgir fyrirmælunum, drepur vaxi í eyru allra skipverja og þegar þeir nálgast eyjuna kemst kappinn svo að orði:

Nú vorum vér komnir svo nærri að mál mátti nema, því vér rerum hart; þá urðu þær varar við að hið örskreiða skip renndi þar hjá og hófu upp snjallan söng: „Kom hingað, lofsæli Ódysseifur, þrýðimaður Akkea! Legg hér að skipi þínu svo þú megir heyra sönghljóð okkar beggja; því enn hefur enginn farið hér svo fram hjá á svörtu skipi, að hann hafi ekki fyrst hlýtt á hina sæthljómandi rödd af munnum vorum, enda fer sá svo á burt að hann hefur skemmt sér og er margs fróðari. Því vér vitum allar þær þrautir er Argverjar og Trójumenn áttu í hinu víða Trójulandi eftir ráðstöfun guðanna; vér vitum og allt hvað viðber á hinni margfrjóu jörð“.⁹

Mörgu er ósvarað í sögu Hómers um sírenurnar og sjálfan Ódysseif. Lesandinn kemst til dæmis aldrei að því hvernig Ódysseifur brást við söngnum, eða hvert innihald hans var. Eða hvers vegna sírenurnar vilja segja Ódysseifi frá Trójustríðinu þegar þær vita að hann veit allt um það. Og sjá þær ekki að hann er bundinn við mastrið

6 Hómer, *Ódysseifskviða*, 138.

7 Hómer, *Ódysseifskviða*, 140.

8 Hómer, *Ódysseifskviða*, 140.

9 Hómer, *Ódysseifskviða*, 141.

– þær sem allt vita? Ódysseifur kemst reyndar fram hjá sírenunum en heyrði hann sönginn í raun og veru? Skildi hann sönginn og innihald hans? Þessi skortur á upplýsingum býður upp á margvíslegar vangaveltur og túlkanir, og það hafa höfundar örsagna nýtt sér með mismunandi textatengslum, ýmist við sögu Hómers eða síðari viðbrögðum við henni.

Hjá Hómer eru engar lýsingar á sírenum en í forngrískri hefð voru þær tvískiptar verur, konur að ofan og neðri hlutinn í fuglslíki. Þannig birtast þær á leirkerjum allt frá 700–600 öld f.Kr.¹⁰ Líklega er elsta skrifaða lýsing á þeim í *Ummyndunum* Óvíds sem segir þær hafa andlit meyja og „fuglfíður og fuglsklær“.¹¹ Samkvæmt Eveliu Arteaga Conde voru sírenur í forngrískum heimi kvenófreskjur af kyni hinna þjóðsagnakenndu *daimone* sem valda djúpstæðum ótta svo sem sfinxar, erínúur, gorgónur og harpíur sem lokka ferðalanga til sín og granda þeim.¹²

Physiologos, sem almennt er talið fyrsta dýratalið (lat. *bestiarium*) og var samið á fyrstu öldum eftir Krist, lætur þess getið að sírenur séu konur niður að nafla og neðri hlutinn í formi fugls.¹³ Hugmyndin um sporð, kynþokka og líkamlegt aðdráttarafl sírena kemur síðar til, bæði í listum og rituðum textum. Þær eru sýndar með sporð í *Libro monstrorum* frá 8.–9. öld og þar má lesa: „Sírenur eru meyjar hafsins sem blekkja sæfara með fögru vaxtarlagi og sætum söng. Frá höfði til nafla hafa þær kvenlíkama, og líkjast mjög mannvörum; en þær hafa fisksporð alsettan hreistri“.¹⁴ Á miðöldum verða sírenur í meðförum kirkjunnar táknmynd hins illa, lystisemda holdsins og eru jafnvel skækjur. Í dýratölum þessa tíma eru þær ýmist sýndar sem konur í fuglslíki eða með sporð (sem stundum er klof-inn) og þær eru hégómlegar, með spegil í hönd. Þær synda í sjónum og lokka sæfara til sín, ólíkt gömlu, hefðbundnu sírenunum sem

10 Serrano Cueto, „El legado de Grecia y Roma“, 15. Arteaga Conde, „¿Qué cantan las sirenas?“, 37–38.

11 Óvíd, *Ummyndanir*, 158.

12 Arteaga Conde, „¿Qué cantan las sirenas?“, 38.

13 *Bestiario Medieval*, 83. *El fisiólogo*, 134. *Physiologus* var nokkurs konar náttúrufræðirit. Það er samsafn stuttra texta sem fjalla um náttúru ýmissa dýra, bæði raunverulegra og kynjadýra, jurta og steina og merkingu þeirra. Helstu einkenni dýra eru dregin fram til að kenna fólki kristinn lærdóm og siðabodskapur fylgir í lok sögu. Sjá einnig Lao, *Las Sirenas. Historia de un símbolo*, 49.

14 *Bestiario Medieval*, 133. Þýð. höf. Sjá enn fremur García Gual, *Sirenas. Seducciones y metamorfosis*, 12–16, 91–95. Lao, *Las Sirenas. Historia de un símbolo*, 83.

sitja sem fastast á klettum sínum og bíða. Hér er sírenan-hafmeyjan orðin að lokkandi tálkvendi og segja má að hún hafi glatað visku sinni. Sírenur verða ófreskjur í dulargervi, tvöfaldar í roðinu, tákn-gervingar djöfulsins sem lokka með sætum söng eins og snákurinn í aldingarðinum Eden, og leiðir það vissulega til eilífrar glötunar. Gagnsætt þessum freistingum verður Ódyseifur dæmi til eftirbreytni þar sem hann er bundinn við mastrið, eins og Kristur á krossinum. Þannig ætti hinn kristni maður að snúa sér til krossins, líkt og kemur til dæmis fram hjá Ambrosíusi kirkjuföður.¹⁵

Í þessum hugmyndaheimi eru sæfararnir táknmynd fyrir mannfólkið sem á erfitt með að fóta sig „rétt“ í lífsins ólgusjó og sírenurnar fyrir hvers kyns lesti sem ber að varast, meðal annars losta og græðgi, og lokkandi rödd þeirra skal forðast eins og sjálfan óvininn.¹⁶ Þegar nær dregur okkar tímum rennur sírenan saman við tælandi hafmeyjur, fagar vatnadísir, ýmist ljúfar eða háskalegar, og sumar þeirra verða þekktar undir eigin nafni, svo sem Lorelei og Úndina.¹⁷

Margar ólíkar sagnir eru til um uppruna sírenanna og sönggáfu þeirra. Óvíd segir þær upphaflega hafa verið dísir, dætur fljótaguðsins Akkelóusar. Þegar Persefónu (Próserpínu) vinkonu þeirra var rænt (af Hades) leituðu þær hennar árangurslaust og báðu því höfin um að þær mættu „fljóta á blakandi vængjum á öldunum“. Guðirnir þekktust óskir þeirra og urðu þær fiðraðar alls staðar nema á andlitinu, en glötuðu ekki sönggáfu sinni og hljómpýðri rödd.¹⁸ Þær ku hafa verið dætur einnar af músunum, annaðhvort Melómenu – gyðju sorgar og harmleikja, Kallíópu – gyðju söguljóða eða Terpískoru – gyðju dans og söngs. Aðrir telja þær hafa verið hálf systur listagýðjanna og móðir þeirra verið Mnemosina, músa minnisins. Og enn aðrir álíta þær hafa hætt sér út í keppni í sönglist við menntagýðjurnar og þeim verið refsað fyrir það og þær breyst

15 García Gual, *Sirenas. Seducciones y metamorfosis*, 98–104. Ambrosíusi kirkjufaðir tekur Ódyseif sem dæmi um að við ættum að hafa eyrun opin en ekki lokuð svo við mættum heyra rödd Krists. Sá sem hefur meðtekið röddina er ekki bundinn eins og Ódyseifur við mastrið heldur er sál hans bundin við kross Krists. Ísidór kirkjufaðir sagði sírenur vera fallna engla. Haldford-Stevens. „Sirens in Antiquity and the Middle Ages“, 23–27.

16 Sjá samantekt um sírenur úr ýmsum dýratölum í *Bestiario Medieval*, 133–135.

17 Bent er á yfirgripsmikla umfjöllun um ýmiss konar vatnaverur í Lao, *Las sirenas. Historia de un símbolo* og greinasafninu *Music of the Sirens* í ritstjórn Naroditskaya og Austern.

18 Óvíd, *Ummýndanir*, 158.

í tvískiptar verur.¹⁹ Hvað sem öðru líður tengjast þær söng, listum, harmi, minni, vitund og þekkingu.

Aðdráttarafl klassísku grísku sírenanna lá ekki í fögru útliti þeirra heldur seiðandi og „snjöllum söng“, eins og Sveinbjörn Egilsson kallar hann, og það er einmitt þessi söngur sem er eitt helsta umfjöllunarefni örsagna sem talast á við Hómer. Áður en vikið verður að sjálfum örsögnum er við hæfi að líta til godsagna í örsagnaskrifum í Rómönsku Ameríku og hvað einkennir helst þessi skrif.

Godsagnir og textatengsl í örsagnaskrifum

Í bókmenntum Rómönsku Ameríku er upphafspunktur skrifa nútímaörsagna gjarnan settur við útkomu sögunnar „Til Kirku“ eftir mexíkanska höfundinn Julio Torri sem birtist á prenti árið 1917.²⁰ Með henni hefst ákveðin hefð í örsagnaskrifum álfunnar, það er fyrrnefnt samtal við eldri bókmenntaverk og margvísleg textatengsl. Ævagamlar fabúlur og dæmisögur, dýratöl og grískar og austrænar godsagnir eru teknar til bæna og þekktar persónur úr biblíusögum, ævintýrum eða þjóðsögum, kvikmyndum og skáldsögum sem eru orðnar að ákveðnum táknmyndum fá á sig nýja mynd.²¹ Sögupersónur Hómers sem hafa orðið vinsæl viðfangsefni í örsögum eru Ódysseifur, Penelópa, Kirka og ekki síst sírenurnar. Margar sagnanna eru skopstælingar; ekkert er of heilagt til að það sé sett á vogarskálarnar, jafnvel bókmenntaformið sjálft sem miðlar skilaboðunum. Hvað varðar sögurnar sem kallast á við sögu Hómers þá er gjarnan gert lítið úr skáldrísanum og hann sagður „einhver Hómer“, áhrifum hans á bókmenntir er ögrað og hann gerður að lítilsigldum höfundi verka sem þarf að endurmeta.²² Þessar örsögur búa yfir glettni með alvarlegum undirtón og oft ein-

19 Lao, *Las sirenas. Historia de un símbolo*, 29–33. García Gual, *Sirenas. Seducciones y metamorfosis*, 19–21.

20 Torri, *Ensayos y poemas*, 11.

21 Serrano Cueto hefur safnað saman örsögum um godsögulegt efni (125 talsins eftir um 50 höfundum) í *Después de Troya. Microrrelatos hispánicos de tradición clásica*. Sjá góðan inngang hans að safnríttinu: „El legado de Grecia y Roma“, 11–28.

22 Þetta má til dæmis sjá í „Sirena invertida“ eftir Jezreel Salazar í safnrítti Perucho, *Yo no canto, Ulises, cuento*, 64.

kennast þær af tvíræðni, háði og hómor. Þær eru brotakenndar, brottfalli (e. *ellipsis*) er beitt og þannig er lesandinn dreginn inn í túlkunarferlið. Þögnin, eitt helsta aðal vel heppnaðra örsagna og annars konar örstuttra texta, felur margt í sér og lætur lesanda eftir að ráða í textann.²³ Sögurnar talast á við upprunatextann²⁴ með mismunandi hætti og úr verða ólík textatengsl. Þrjár af þeim fimm tegundum textatengsla sem Gérard Genette skilgreinir í verki sínu *Palimpsests. La littérature au second degré* (1982) eiga helst við í þessu samhengi: í fyrsta lagi umritun (e. *hypertextuality*) – endurritun á eldri texta, gæti verið skopstæling; í öðru lagi útlistun (e. *metatextuality*) – útskýringar á fyrri texta sem stundum eru nefndir og skírskotað beint til og stundum ekki; og í þriðja lagi innlimun (e. *intertextuality*) – til dæmis þegar annað ritverk er tekið beint inn í textann.²⁵ Flokkarnir geta hæglega runnið saman í þeim örsagnaskrifum sem hér eru tekin fyrir. Við getum þó tekið undir með örsagnafræðingnum David Lagmanovich þegar hann segir umritun fornra texta vera algengustu textatengslin í örsagnaskrifum spænskumælandi höfunda og tengir hana einkum skopstælingu.²⁶ Samkvæmt Genette þarf lesandinn helst að þekkja upprunatextann, rétt eins og tengdertextana sem textinn býr yfir til að skilja hann, auk þess þarf hann að geta lesið í tenginguna og túlkað hana.²⁷ Það hjálpar vissulega að þekkja textann sem sagan talar til en það er ekki endilega nauðsynlegt í ljósi þess að allir textar bjóða upp á fleiri en einn lestur. Serrano Cueto bendir á að margar örsögur, einkum þær sem fjalla um klassískar sagnir, séu eins og myndir sem má sjá í þremur víddum, einvídd, tvívídd eða þrívídd, og fer sýnin eftir hæfni lesandans

23 Sjá greinina „Þögn í launsátri. Um örstutt verk og það sem ekki er sagt“ eftir Raúl Brasca í þessu hefti á bls. 13–31. Frekari umfjöllun um örsögur má lesa í innganginum að safninu við *kvikuna. Örsögur frá Rómönsku Ameríku*, einkum 27–34 og inngang að *Með flugur í höfðinu. Sýnisbók íslenskra örsagna og þrúsáljóða 1922–2012*, 15–48.

24 Það hefur reynt erfitt að finna gott hugtak á íslensku fyrir „hypotexto“ (e. *hypotext*), þ.e. fyrir textann sem er skírskotað til með einum eða öðrum hætti. Hér verður ýmist notast við hugtökin „upprunatexti“, „tilvísunartexti“, „viðmiðunartexti“ eða „undirtexti“. Tvö síðustu hugtökin er fengin að láni frá Ástráði Eysteinsyni. Sjá grein hans „Mylluhjólíð. Un lestur og textatengsl“, 409.

25 Hér er notast við enska þýðingu bókarinnar: *Palimpsest. Literature in the Second Degree*. Tveir síðustu flokkarnir eru innrömmun (e. *paratextuality*) og skapalón (e. *architextuality*). Í verki sínu tekur Genette upp fyrir kenningar Juliu Kristevu á textatengslum, endurskilgreinir þær og setur fram fleiri flokka. Stúðst er við þýðingar Jóns Karls Helgasonar á þessum hugtökum Genette. Hann þýðir reyndar „hypertextuality“ sem uppskafning. Sjá grein hans „Þýðing, endurritun, ritstuldur“.

26 Lagmanovich, *El microrrelato. Teoría e historia*, 127.

27 Genette, *Palimpsest. Literature in the Second Degree*, 1–6.

við að ná textatengslunum miðað við þekkingu hans; allt frá þeim sem ekkert veit um upprunalega textann, þeim sem þekkir svolítið til hans og að lokum er það sérfræðingurinn í efninu sem býr yfir mestri hæfni til að lesa úr upprunatextanum og getur þar af leiðandi farið með textann í ólíkar áttir.²⁸ Mikilvægt er að skilja að sögur af þessum toga eru ekki skrátlur eða einhvers konar bókmenntalegar gátur eða þrautir. Það býr eitthvað meira á bak við þær.

Örsögur þar sem sírenur og hafmeyjur koma fyrir í bókmenntum Rómönsku Ameríku má flokka í þrennt: þær sem taka fyrir *Ódyssejskviðu* Hómers, og þá er miðpunkturinn ýmist Kirka, Ódysseifur, Penelópa eða sírenurnar; í öðru lagi skrif sem sækja í hefð dýratala miðalda og eru eins konar lýsingar á sírenum þar sem hlutverk þeirra er sett í siðferðilegt samhengi. Í þriðja lagi eru sögur sem eru ekki í samtali við *Ódyssejskviðu*. Í þessum flokki er sírenan oft orðin að hafmeyju, tekin úr sínu upprunalega samhengi og er komin á mölina, stundum orðin raddlaus, þ.e. búin að missa atgervi sitt, það sem gefur henni merkingu; hún svamlar um skolpræsi stórborga og henni er jafnvel nauðgað. Aðrar sögur velta fyrir sér hvort þessar tvískiptu verur, sem eru bæði menn og dýr, hafi mögulega verið í örkinni hans Nóa (til eru myndir í dýratölum miðalda sem sýna hafmeyjur synda í kringum örkina). Gert er grín að fyrirbærinu hafmeyju sem tálkvendi, ægifegurð hennar og kynþokka, þær geta jafnvel verið forljótar eða breyst í marbendla og komið er inn á mögulegar samkynhneigðar kenndir þessara vera. Í sumum sögum leika höfundar sér með margræða merkingu orðsins og er ekki alltaf ljóst hvort um sé að ræða sírenurnar grísku, ástleitnar hafmeyjar, rómantískar vatnadísir eða þá sírenur í merkingunni sírenuvel sem tengjast ógnvekjandi atburðum: loftárásur, umferðar-slysum eða eldsvoða.

Sírenurnar og Ódysseifur

Lítum þá fyrst á söguna, „Til Kirku“, eftir Julio Torri sem er talin marka upphaf örsagnaskrifa um sírenurnar:

28 Serrano Cueto, „El legado de Grecia y Roma“, 25.

Kirka, dýrðarinnar gyðja! Viðvörðunum þínum hef ég fylgt, skref fyrir skref. Ekki lét ég þó tjóðra mig við siglutréð þegar eyja sírenanna var í sjónmáli, því að ég var staðráðinn í að láta granda mér. Mitt í kyrrlátu hafinu sást mannskætt engið. Það líktist farmi af fljótandi fjólum. Kirka, göfuga gyðja, með þinn fagra hadd! Örlög mín eru grim. Þar sem ég var staðráðinn í að láta granda mér, sungu sírenurnar ekki fyrir mig.²⁹

Hér eru greinileg textatengsl, beint samtal við Hómer og andsvar við upprunalega textanum eða öllu heldur viðbót við hann með nýjum upplýsingum. Stíllinn er upphafinn í takt við Hómer og orðasambönd hátíðleg: „dýrðarinnar gyðja“, „göfuga gyðja“, „mannskætt engi“.³⁰ Mælandi er óþekktur en titillinn gefur vísbendingu um að Kirka sé ávörpuð, og þekki lesandi söguna skilst strax að það er Ódysseifur sem ákallar gyðjuna og harmar lánleysi sitt. Hann hefur ekki farið að ráðum hennar, hefur ekki látið reyra sig við mastrið af því að hann ætlaði að láta banvænan sönginn granda sér. Hann kemst þó óskaddaður fram hjá sírenunum og hættulega enginu og áætlanir hans mistakast. Ódysseifur heldur að hann geti með klækjum sínum leikið á sírenurnar en sagan snýst við. Þær leika á hann og þar sem þær vissu af áætlun hans gáfu þær ekki frá sér hljóð. Hægt er að lesa þessa sögu á marga vegu. Til dæmis sem hreina skopstælingu því Ódysseifur segist hafa fylgt viðvörðunum gyðjunnar skref fyrir skref en það hefur hann ekki gert. Hann ákallar hana í örvæntingu og fer um leið með ósannindi. Javier Perucho bendir á að hér komi í ljós sálrænt ástand kappans.³¹ Ódysseifur er orðinn að andhetju, hann steypir sér vísvitandi í glötun. Flett er ofan af kappanum, hetjusaga hans orðin að engu og eftir stendur veiklundaður maður sem stefnir vísvitandi í dauðann. Sagan skilur lesandann eftir í lausu lofti. Þá er gott að líta til undirtextans. Sjálfar segja sírenurnar að þeir sem hlusti á söng þeirra verði fróðari og bæta svo við: „vér vitum og allt hvað viðber á hinni margfrjóu jörð.“³² Þær eru sem sagt alvitrar. Sem þýðir að

29 Torri, *Ensayos y poemas*, 11. Þýðinguna er að finna í örsagnasafninu *við kvikuna. Örsögur frá Rómönsku Ameríku*, 47. Kristín Guðrún Jónsdóttir hefur þýtt örsögurnar í greininni nema annað sé tekið fram.

30 Hómer, *Ódysseifskviða*, 141–142.

31 Perucho, „Sirenia“, 9.

32 Hómer, *Ódysseifskviða*, 141.

þær búi yfir þekkingu fortíðar, nútíðar og framtíðar eins og Marina Warner hefur bent á.³³ Undir háfleygum tón sögu Torris hvílir gálgahúmor. Hver hefur blekkt hvern? Tekur Ódysseifur áhættu? Hvers vegna syngja alvitru sírenurnar ekki fyrir hann? Gerðu þær það kannski en hann heyrði ekki? Hér er unnið með bæði þekkingu lesanda og vilja hans til að taka þátt í sköpunarferlinu. Þekki lesandi ekki textatengslin gæti sagan ef til vill vakið áhuga hans á efninu og sent hann í bókmenntalegan könnunarleiðangur. Sagan vísar langt út fyrir sig og tengist jafnvel ekki endilega Ódysseifi sem slíkum.

Í framhaldi af sögu Torris er áhugavert að skoða tvær örsögur eftir Franz Kafka um sama efni: „Sírenurnar“ og „Þögn sírenanna“. Þær eru sennilega skrifaðar um svipað leyti og saga Torris en voru ekki útgefnar á prenti fyrr en í byrjun fjórða áratugarins.³⁴ Ekki er hægt að tala um áhrif Kafka á Torri hvað þessa sögu varðar þótt Kafka ætti vissulega eftir að hafa mikil áhrif á bókmenntir í Rómönsku Ameríku, sérstaklega upp úr 1940 þegar verk hans voru þýdd á spænsku.³⁵ Sú fyrri, „Sírenurnar“, er örstutt og hljóðar svo í þýðingu Ástráðs Eysteinsonar og Eysteins Þorvaldssonar:

Þetta eru hinar tælandi næturraddir; sírenurnar sungu líka svona, maður gerir þeim rangt til með því að halda að þær hafi ætlað sér að tæla, þær vissu að þær voru með klær og ófrjótt skaut, yfir því kveinuðu þær hástöfum, þær gátu ekki að því gert að kveinstafirnar hljómuðu svo fagurlega.³⁶

Aftur er talað beint við sagnaskáldið en ný sýn er gefin á viðfangs-efnið, því Kafka setur fram ákveðnar útskýringar á upprunatext-

33 Warner, *From the Beast to the Blonde: On Fairy Tales and their Tellers*, 399.

34 Kafka hefur líklega ekki skrifað þessar sögur sem sjálfstæðar og til birtingar. Þær fengu síðar sjálfstætt líf eftir að Max Brod gaf út verk Kafka að honum látnum 1931, og eru nú teknar sem örsögur. Lagmanovich telur örsögur Kafka skrifaðar milli 1918–1922, *El microrrelato. Teoría e historia*, 142.

35 Siles, „Kafka y la minificación latinoamericana“, 155–163. „Þögn sírenanna“ kom fyrst út á spænsku árið 1946 í tímaritinu *Los Anales de Buenos Aires*, að öllum líkindum í þýðingu Jorge Luis Borgesar sem ritstýrði blaðinu. Síðar var þýðingin birt í *Cuentos breves y extraordinarios* (1955) í ritstjórn Borgesar og Adolfo Bioy Casares, sem áttu eftir að hafa afgerandi áhrif á ritun stuttra texta í álfunni. Martínez Salazar, „La recepción de la obra de Kafka en España (1925-1965)“, 282.

36 Kafka, „Sírenurnar“, *Úr glatkeistunni: sögur, dagbók, bréf*, 9. Eftir því sem næst verður komist var þessi saga hluti af bréfi sem Kafka sendi Robert Klopstock í nóvember 1921. Hún birtist sem örsaga árið 1947 í tvímálabókinni *Parables* í ritstjórn Nahums N. Glatzer, útg. Schocken Books. Ástráði Eysteinsyni er þökkud þessi ábending.

anum. Hjá Hómer eru engar lýsingar á útliti sírenanna, eins og þegar hefur verið minnst á, en Kafka nefnir „klær og ófrjótt skaut“ og ýjar að útliti sírena eins og þær voru í forngrískri hefð: blendingsverur, konur að ofan og að neðan fuglar með klær, og minnir á lýsingar Óvíds. Hér er mikilvægt að hafa í huga að sírenur seiða ekki með fegurðinni, heldur röddinni sem samkvæmt þeim sjálfum flytur þekkingu og fróðleik. Nautnin felst í því að hlusta.³⁷ Ekki er minnst á fróðleik og þekkingu heldur er seiðandi rödd sírenanna líkt við tælandi næturraddir. Þær höfðu ekkert slíkt í huga og söngur þeirra er ekki annað en harmakvein sem hefur spröttið fram af sársauka yfir eigin örlögum – og vanmætti. Sírenur Kafka gegna öðru hlutverki hér, þær eru ekki hættulegar og ekki við stjórnvöl-inn. Þær gráta eigin örlög og ófrjóa skautið. Má vera að Kafka tæpi á því að sírenur voru fyrrverandi dísir samkvæmt sumum upprunasögum, eins og kom fram að ofan. Með brottfalli og takmörkuðum upplýsingar örsögunnar situr lesandi uppi með spurningar og veit ekki hvort hér talað sé af háði og spotti. Efnið fær hann til að brosa út í annað og hugsa sig um.

Hin saga Kafka um sírenur er mun lengri og fékk í höndum útgefanda skáldsins³⁸ heitið „Þögn sírenanna“:

Sönnun þess að einnig ófullnægjandi, já, barnaleg úrræði, geti einnig stuðlað að björgun.

Til að vernda sig gegn sírenunum tróð Ódyssseifur vaxi í eyrun og lét njörva sig við mastrið. Eitthvað þessu líkt hefðu allir ferðamenn auðvitað ætíð getað gert (nema þeir sem sírenurnar heilluðu úr mikilli fjarlægð) en það var kunnugt um allan heim að þetta gat engan veginn hjálpað. Söngur sírenanna smaug í gegnum allt, hvað þá vax, og ástríða hinna taldregnu var meira en nógu öflug til að sundra hlekkjum og mastri. En Ódyssseifur leiddi ekki hugann að þessu þótt hann hafi ef til vill heyrt um það. Hann treysti algerlega á handfylli af vaxi og keðjuhönk, og í saklausri ánægju með þennan búnað hélt hann til móts við sírenurnar.

37 Arteaga Conde, „¿Qué cantan las sirenas?“, 38–40.

38 Sagan var líklega skrifuð í kringum 1917–1919. Galindo Esparza, „Circe y las sirenas: de la épica griega al microrrelato hispanoamericano“, 249. Bakucz, *Reescrituras y falsificaciones: la significación palimpséstica en el microrrelato argentino*, 28, 35. García Gual, *Sirenas. Seducciones y metamorfosis*, 168.

En sírenurnar eiga enn ógurlegra vopn en sönginn, nefnilega þögn sína. Það er ef til vill hugsanlegt, þótt það hafi að vísu ekki gerst, að einhver hefði getað bjargast frá söng þeirra en áreiðanlega ekki frá þögn þeirra. Þá tilfinningu að hafa sigrað þær með eigin afli, það yfir-læti sem af því leiðir og allt hrífur með sér, getur ekkert jarðneskt staðist.

Og raunin er sú að hinar völdugu söngvættir sungu ekki þegar Ódysseif bar að, hvort sem það var vegna þess að þær héldu að einungis þögnin ynni á þessum andstæðingi eða vegna þess að sælsvipurinn á andliti Ódysseifs, sem hugsaði ekki um neitt annað en vax og hlekk, fékk þær til að gleyma öllum söng.

En Ódysseifur heyrði ekki þögn þeirra, ef svo má að orði komast, hann hélt að þær syngju og að honum einum væri hlíft við að heyra það. Fyrst sá hann í svip hálssveigjur þeirra, djúpa öndunina, tárbot augun, hálfopinn munninn, en hann hélt að þetta stafaði af ariunum sem hljómuðu óheyrnlegar í kringum hann. En brátt hvarf allt augum hans, sem mændu í fjarskann; sírenurnar beinlínis hurfu honum og einmitt þegar hann komst næst þeim vissi hann ekki af þeim lengur.

En þær – fegurri en nokkru sinni – teygðu sig og sveigðu, létu ógurlegt hárið flaksast laust í vindinum og læstu klónum hvarvetna í klettana. Þær vildu ekki lengur draga á talar, einungis hremma ljóma hinna miklu augna Ódysseifs svo lengi sem hægt væri.

Ættu sírenurnar sér vitund hefðu þær tortímst á þessari stundu en hjá þeim var allt við það sama, Ódysseifur einn gekk þeim úr greipum.

Reyndar hefur varðveist viðbót við þetta. Sagt er að Ódysseifur hafi verið svo kæn, verið slíkur refur, að jafnvel örlaganornin hafi ekki getað þrengt sér í hans innstu vé. Kannski hefur hann, þótt það sé ofar mannlegum skilningi, í raun og veru veitt því athygli að sírenurnar þögnu og einungis notað fyrrgreint sjónarspil á vissan hátt sem skjöld gegn þeim og gegn guðunum.³⁹

Líkt og fyrri sögurnar hefst hún *in medias res* eins og er algengt í örsögum. Sögumaður getur þess í blábyrjun að tvöföld úrræði Ódysseifs hafi verið kjánaleg þótt þau hafi bjargað honum: „Sönnun

39 Þýðing Ástráðs Eysteinsonar og Eysteins Þorvaldssonar sem kom út í *Úr glatkistunni: sögur, dagbók, bréf*, 10–11. Hér er þýðingin svolítið breytt og mun hún birtast í *Byrgið. Sögur, leljarnýri, brot* sem Forlagið mun gefa út árið 2025. Ástráði er þakkað fyrir að láta í té nýju útgáfuna.

Þess að einnig ófullnægjandi, já barnaleg úrræði geta stuðlað að björgun.“ Lítið er gert úr aðferðum hetjunnar sem er orðin að hálfgerðu flóni. Ódysseifur ver sig nú ekki aðeins með því að fara að fyrirmælum gyðjunnar, og lætur binda sig við mastrið, heldur setur hann líka vax í eyrun. Lesandinn veit ekki hvort Kafka skjátlist eða hvort höfundur leiki á hann því hjá Hómer ber kappinn ekki vax í eigin eyru heldur skipverjanna sem virðast nú víðs fjarri. Að minnsta kosti viku Kafka frá hefðbundinni sögu og túlkun með umritun sinni. Ódysseifur hefur gleymt því að söngurinn er kraftmikill og smýgur í gegnum hvað sem er, þar af leiðandi siglir hann ótrauður áfram í „saklausri ánægju“. Hann heyrir hvorki þögn né söng og virðist ekki kæra sig um neins konar tengingu eða samband heldur siglir áfram í eigin heimi, í tómarúmi. Kafka leggur fram nokkrar mögulegar túlkanir á sögunni og er spurning hver leikur á hvern. Sírenurnar syngja alls ekki heldur þegja. Hugsanlega hafi einhver sæfarinn náð að bjargast frá söng þeirra en enginn frá þögninni. Yfirlæti þess sem telur sig geta bjargast af eigin rammleik frá söngnum er dregið fram. Í oflátungshætti sínum heyrir Ódysseifur ekki þögnina, hélt sírenurnar syngja – hann sér jú „í svip hálsveigjur þeirra, djúpa öndunina, tárivot augun, hálfopinn munninn“ – og telur sér hlíft við söngnum. Sírenurnar eru orðnar fagar og nú eru það þær sem laðast að kappanum, að sælusvipnum á andlitinu og ljóma augna hans, þær láta hárið flaksast og læsa klónum í klettana. „Ættu þær sér vitund“ stingur í stúf við þekkinguna sem sagt er í upprunatexta að þær hafi. Í klassísku sögninni tæla þær ekki með öðru en röddinni og því sem hún hefur að geyma; nú virðast þær ekki hafa áhuga á því að syngja fyrir þennan mann, hafa gleymt sér yfir útliti hetjunnar og láta hann hreinlega komast undan. Þannig lenda þær í eigin gildru.⁴⁰ Kafka snýr við því sem kemur fram hjá Hómer, að sæfarar tortímist þegar þeir lenda hjá sírenunum eftir að hafa hlustað á söng þeirra. Önnur möguleg túlkun Kafka er að Ódysseifur hafi í kænsku sinni áttað sig á því sem gerðist en haldið leyndri þessari miklu niðurlægingu, það er nú einu sinni hann sjálfur sem segir sögu sína í verki Hómers. Eins og sjá má kallar sagan á virkni lesandans og býður upp á ólíkar útlekkingar. Margt er gefið í skyn um vald þagnarinnar, lyginna eða

40 Bracker, „The Signifier as Siren–Kafka, Brecht, Joyce and the Seduction of the Text“, 7–8.

þá þekkingar; merkingu þess að hlusta ekki eða vilja ekki heyra og hvernig hægt sé að útiloka samtal með því að heyra ekki.

Argentínski höfundurinn Marco Denevi birti örsögu með nánast sama titli árið 1966 eða „Þögn sírena“, sem er í beinu samtali við Kafka. Hún er gott dæmi um hvernig höfundar hafa talast á um ákveðin bókmenntaþemu og brugðist við skrifum hver annars. Titillinn er augljós skírskotun í örsögu Kafka, en útgangspunktur Denevis er hins vegar annar, það er sírenurnar sjálfar og notaður stór stafur fyrir þær. Sjónarhorninu er beint að þeim og mönnum Ódysseifs og engu líkara en að aðalhetjan sé horfin af sjónarsviðinu. Sagan verður þannig eins konar útskýring á því sem gerðist í sögu Hómers:

Þegar Sírenurnar sáu bát Ódysseifs fara hjá og tóku eftir því að mennirnir höfðu fyllt eyrun til þess að heyra ekki söng þeirra (þessara kvenna sem voru hinar fegurstu í heimi og mest heillandi!) brostu þær fyrirtillega og sögðu sín á milli: Hvers konar menn eru þetta sem streitast viljandi gegn sírenum? Þess vegna þögðu þær og hleyptu þeim hjá í algerri þögn – mestu niðurlægingu sem hugsast gat.⁴¹

Hér er þögnin aftur mikilvæg. Sírenurnar syngja ekki þegar Ódysseifur siglir fram hjá eyju þeirra eins og hjá Kafka og er það hin mesta niðurlæging. Denevi gefur aðra ástæðu fyrir þögn þeirra: þær hreinlega móðgast því það er ruddaskapur að leggja ekki við hlustir og reyna að meðtaka það sem söngur þeirra hefur fram að færa. Þær sjá að sæfararnir hafa fyllt eyru sín. Sármodgaðar – þær sem „allt vita“ – láta sér ekki detta í hug að bjóða upp á söng og allt sem í honum leynist. Skopast er að hinni margrómuðu fegurð sírenanna, sem reyndar er síðari tíma hugmynd, og sagt að þær séu „fegurstu konur í heimi“ en innan sviga. Auk þess liggur á milli hluta hvort þessi skoðun sé sjónarhorn sögumanns, almennings eða álit sírenanna sjálfra. Þar á ofan segir sögumaður þær vera konur. Ódysseifur er niðurlægður hjá Kafka, hér eru það sírenurnar sem hafa völdin og í hefndarhug leika þær á mennina. Margræðni einnkennir sögu Denevis og undir niðri hvílir kaldhæðnislegur tónn gagnvart merkingu andstæðnanna „söngur og

41 Denevi, *Falsificaciones*, 54.

þögn“, „orð og ekki orð“, „viska og ekki viska“ og „konur og karlar“.⁴²

Og enn eru rithöfundar að bregðast við hugmyndinni um þögn sírenanna. Árið 2013 birti rithöfundurinn Gabriela Samia Badillo frá Mexíkó eftirfarandi sögu þar sem sírenurnar hafa Ódysseif algerlega á valdi sínu og hyggjast binda enda á sögu hans. Í titlinum „Tra(d)ición“ spyrðir hún saman spænsku hugtökin *tradición* og *trición*, það er hefð og svik, og kollvarpar hefðbundnum túlkunum sögunnar:

Ódysseifur leit hana í síðasta sinn, nakta á hvítu lökunum. Hann dró frá lokk sem féll niður á enni hennar. Hann var kominn að því að hvísla kveðjuorðin í eyra hennar án þess að rödd hans titraði. Úti hljómaði söngur sírenanna í takt við hafið og Ódysseifur, fullur af þrá, hélt af stað. Hann gekk öruggum skrefum niður að höfn, í áttina að sírenunum tveimur sem bíða hans á ströndinni. Þær brosa hvor til annarrar. Ganga síðan um borð og reyra hann við mastrið. Og eftir öll þessi ár mætir hann örlögum sínum: sírenurnar þegja.⁴³

Nú ætlar kappinn að leggja úr höfn eftir unaðsstund með kvenveru sem ekki er vitað hver er, kannski ein sírenan eða einhver allt önnur „kona“. Kvennagullið Ódysseifur kveður „hana“ í síðasta sinn, algerlega ósnortinn og virðist þegar farinn að hugsa um næsta ævintýri. Seiðandi sírenusöngur berst að landi og óseðjandi kappinn heldur af stað, öruggur með sig og fullur losta. Við skip hans bíða sírenurnar tvær (sami fjöldi og hjá Hómer)⁴⁴ eins og varðmenn sem nú stýra gangi mála, og það hlakkar í þeim. Öllu er hér snúið á hvolf. Ódysseifi er endanlega steypt af stalli, sjálfar sírenurnar reyra hann við mastrið og losa sig við hann í eitt skipti fyrir öll og þar með „hefð“ karlanna. Og ofan á allt saman þegja þær. Hvort tveggja felur í sér glötun, söngur og þögn. Sírenurnar hafa nú öðlast

42 Í örsögunni „Ódysseifur og sírenurnar“ (Odysseus und die Sirenen) eftir Berthold Brecht frá 1933 talast höfundur á við Hómer og ekki síður Kafka. Brecht „leiðréttir“ sögu Hómers og dregur í efa sannleiksgildi frásagnar Ódysseifs um að hann hafi heyrt söng sírenanna. Það voru þær sem þóttust syngja en helltu yfir hann óhróðri. Sennilega vissi hann það og skammaðist sín og sagði því sögu sína eins og hentaði honum. Sjá Brecht, 240/665. Stuðst er við söguna á þýsku.

43 Badillo, „Tra(d)ición“, 134.

44 Fjöldi sírenanna er misjafn og stundum eru nöfn þeirra nefnd. Warner, *From the Beast to the Blonde: On Fairy Tales and their Tellers*, 399.

frelsi. Líkt og fyrr eru takmarkaðar upplýsingar gefnar, umsnúningur í textatengslunum einkennir söguna og hæðnistónn um hefðbundin kynhlutverk jafnt í fortíð sem nútíð.

Þessar sögur eru flestar kynbundnar enda er upphaflega sagan og síðari túlkarnir skrifaðar af körlum. Karlarnir laðast að sírenunum (konunum) og tælandi söng þeirra. En sá sem óskar eftir því að heyra sönginn hættir lífi sínu. Hættan felst einmitt í því að sírenurnar hafi rödd, bendir Marina Warner á, sem auk þess er banvæn.⁴⁵ Röddina má skilja sem tákmynd um veldi karla og ótta þeirra við opinbera umræðu kvenna.

En hvað felst raunverulega í þessum söng? Er sami söngurinn sunginn fyrir alla? Eða fær hver og einn sérstakan söng sem hentar honum? Heyra allir það sama? Í aldanna rás hafa fræðimenn velt fyrir sér merkingu söngsins. Til dæmis taldi Cícero löngun eftir þekkingu vera aðalinntak hans. Í skrifum sínum, frá 1. öld fyrir Krist, lagði hann áherslu á þekkingarþrána sem er mönnum eiginleg og að það hafi verið þessi þrá sem hafi dregið Ódysseif að sírenunum.⁴⁶ Hómer gefur vísbendingu um inntakið þegar hann leggur sírenunum sjálfum orð í munn: „vér vitum og allt hvað viðber á hinni margfrjóu jörð.“⁴⁷ Það felur í sér að þær séu alvittrar, hafi spádómsgáfu og þegar þær ákalla sæfara með söng sínum bjóða þær þekkingu. Söngurinn er því eins konar lykill að alheimsvisku.⁴⁸ Með tímanum, þegar ímynd sírena breytist, fer söngurinn að tengjast erótísku aðdráttarafli og ómótstæðilegri feegurð.⁴⁹

Höfundar örsagna hafa hæðst að söngnum dásamlega og háleitu innihaldi hans. Það á til dæmis við um argentínska rithöfundinn Önu Maríu Shua í örsögu hennar „Sírenur?“ frá árinu 1984. Í sögunni kasta sæfarar sér í hafið því söngurinn er gersamlega ópolandi. Ekki er vitað hvort þær syngi falskt af ásettu ráði eða hvort þær geti

45 Warner, *From the Beast to the Blonde: On Fairy Tales and their Tellers*, 399.

46 Warner, *From the Beast to the Blonde. On Fairy Tales and their Tellers*, 399. García Gual, *Sirenas. Seducciones y metamorfosis*, 29–40.

47 Hómer, *Ódyssejskviða*, 141.

48 Noroditskaya og Austern, „Introduction: Singing Each to Each“, 9.

49 Arteaga Conde, „¿Qué cantan las sirenas?“, 41. Í goð- og þjóðsögum er tenging raddar og sálar ekki óalgeng. Sennilega er saga H. C. Andersen um Litlu hafmeyjuna eitt þekktasta dæmi nútímabókmennta um slíka tengingu, þegar hafmeyjan fórnar rödd sinni til að eignast ódauðlega sál. Einnig að sírenurnar fluttu sálir dauðra til sinna heima. Warner, *From the Beast to the Blonde. On fairy tales and their tellers*, 400–401.

ekki annað. Eru sírenurnar kannski bara blaðurskjóður sem hafa frá engu að segja?

Hið sanna er að sírenur halda ekki lagi. Að hlusta á einhæft gólið í einni er þolanlegt, en þegar þær syngja saman eru hljóðin svo hrikaleg að menn steypa sér í hafið og vilja drukkna til að losna við skelfilega ósamhljómminn. Þetta kemur sérstaklega fyrir unnendur góðrar tónlistar.⁵⁰

Örsagan sendir lesendur í margar áttir og gæti ekki síður átt við hafmeyjur en sírenur; textatengslin eru því margræð. Tengdatextar eru ekki aðeins *Ódyssejfskviða* og ýmsar útlekkingar og umritanir nútímaörsagna á upprunasögunni heldur er einnig talast á texta úr dýratölum sem hefjast á svipuðum orðum og saga Shua.⁵¹ Settur er fram „nýr sannleikur“ um yndisfagran söng sírena eða eins konar leiðrétting á fyrri hugmyndum. Í brottfallinu felst áleitinn umsögn um áhrifamátt söngsins og ímynd sírena sem búa yfir þekkingu (og líkamlegu aðdráttarafl) en ekki síður hetjudáð og undirgefni karanna sem laðast að þeim. Mennirnir steypa sér í hafið beinlínis í því skyni að deyja til að losna við skræki og óhljóð, sem vissulega er í andstöðu við „staðreyndina“ um þá miklu áhættu sem þeir taka svo þeir geti synt til sírenanna og hlustað á dásamlegan söng þeirra. Margt má lesa á milli línanna í „þögn“ sögunnar, svo sem um hlutverk og ímynd kynjanna. Höfundur lýkur sögunni með setningu sem kemur á óvart og sendir lesandann í enn aðrar áttir.

Í sögunni „Viðvörun“ eftir mexíkanska rithöfundinn Salvador Elizondo, sem út kom 1972, eru sæfarar varaðir við sírenunum. Sagan er tileinkuð minningu Julios Torri og er andsvar við sögu hans en textatengsl við sögu Hómers eru jafnframt augljós: háleitt málfar í anda Hómers þar sem minnst er á liljur, rósir og liljuengi, undraeyju og töfrasöng. Hér talar hinn hugrakki Ódysseifur sem segist ekki hafa farið að ráðum gyðjunnar:

Til minningar um Julio Torri

Undraeyjan steig upp úr hafinu eins og gígur fullur af liljum og rósum.
Upp úr hádeginu fór ég að heyra truflandi tóna töfrasöngsins.

50 Shua, *La sueñera*, 87.

51 Sjá til dæmis lýsingar á sírenum úr nokkrum dýratölum í *Bestiario Medieval*, 135–136.

Ég hafði skellt skollaeyrum við skynsamlegum ráðum gyðjunnar og þráði af öllu hjarta að ganga þar á land. Ég fyllti ekki hlustir eyrna minna með vaxköku og leyfði ekki heldur áköfum félögum mínum að reyra mig við mastrið.

Ég lét stefna í átt til eyjarinnar og innan skamms gat ég greint skilmerkilega hverja rödd fyrir sig. Þær sögðu ekkert; sungu aðeins. Skínandi líkamar þeirra birtust okkur sem stórkostlegur fengur.

Þá ákvað ég að stökkva fyrir borð og synda í land.

Og ég, ó, guðir, sem hef horfið niður til undirheima Hadesar og í tvígang farið yfir liljuengin, var fús að leggja í slíka háskafurð.

Þegar ég vaknaði í fadmi þessara vera, sem þráin hafði gert sýnilegar svo oft á þessari hlið augnloka minna á löngum umsátursverði mínum, greip mig hin versta skelfing. Ég rak upp skaðræðisöskur eins og villisvín.

Ó, guðir, ég sem var reiðubúinn að líða skipbrot í garði unaðssemðanna, skipti á frelsi og fósturjörð fyrir frægð eyjarinnar illræmdu og þjóðsagnakenndu.

Sæfarar, það skuluð þér vita að söngur sírena er heimskulegur og einhæfur, samtöl við þær hrútleiðinleg og taka engan enda; líkamar þeirra eru alsettir hreistri, þarabroddum og þörungum. Svo er fiskifýla af þeim.⁵²

Sírenurnar eru dregnar í svaðið, söngur þeirra er heimskulegur og einhæfur, og ekki eru samtölin við þær skárrí, þau eru hrútleiðinleg. Það er athyglisvert að hver þeirra hefur sína sérstöku rödd en þær hafa frá engu að segja. Sírenurnar eru fagrar og lítið er á þær sem „feng“, en í ljós kemur að þær eru innantómar þegar þær hafa verið sigraðar og í þokkabót er fiskifýla af þeim. Í sögu Elizondo er gert lítið úr öllu „háleitu“ og upphöfnu í tilvísunartextanum og lesandinn skilinn eftir með vangaveltur um hvort hér sé um karllæga sýn að ræða sem megi heimfæra upp á mannkynssöguna eða texta þrungið háði þar sem Hómer og „sannleikur“ hans er lagður á vogarskálarnar.

Að lokum er vert að beina athygli að einni þekktustu sögu um sírenur í bókmenntum spænskumælandi landa, „Sírenunni sem fór sínar eigin leiðir“ eftir Augusto Monterroso og fjallar um ástfangna

52 Elizondo, *El grafógrafo*, 1972. Þýðinguna er að finna í *við kvikuna. Örsögur frá Rómönsku Ameríku*, 120.

sírenu sem hegðar sér ekki í takt við sögu Hómers. Eins og flest önnur verk Monterrosos er sagan tvíræð og byggist á háði og spotti. Sírenurnar eru hér í forgrunni, og ein þeirra, sú óhefðbundna, dregin sérstaklega fram. Samtalið við Hómer virðist vera framhaldssaga af síendurteknum ferðum leiðindaseggisins Ódysseifs:

Hún notaði öll blæbrigði raddarinnar og allt tónsviðið. Á vissan hátt gekk hún fram af sér því hún missti röddina, Guð má vita hversu lengi.

Hinar áttuðu sig fljótt á því að þær gætu lítið aðhafst, að þessi leiðinlegi og slóttugi Ódysseifur hafði enn einu sinni beitt hugviti sínu, og það var með ákveðnum létti að þær gáfu eftir og létu hann fara hjá.

En ekki hún; hún þraukaði til hinstu stundar, meira að segja eftir að hinn heittelskaði og þráði maður var endanlega horfinn sjónum.

En tíminn er þrjóskur og líður og allt kemur aftur.

Þegar hetjan sneri til baka voru hinar reynslunni ríkari og reyndu ekki einu sinni að lokka hann árangurslaust til sín eins og þeirra var vani, en hún hélt áfram söngnum, lágróma og auðmjúk, sannfærð um tilgangseleysi gjörða sinna.

Ódysseifur var orðinn öruggari með sjálfan sig, enda sigldur maður, og í þetta sinn staðnæmdu hann, gekk frá borði, heilsaði henni með handabandi, hlustaði á einsöng hennar eins lengi og honum þótti viðeigandi, og þegar hann sá færi lagðist hann með henni og naut hennar með öllu sínu hugviti. Skömmu síðar flúði hann eins og hans var vani.

Af þessum samdrætti fæddist hinn goðsögulegi Hygros, einnig þekktur sem „sá raki“ á okkar skrælnuðu tungu. Hann var síðar gerður að verndarvætti einmana meyja og yfir fólum skækjum, sem skipafélög hafa löngum ráðið til að skemmta óframfærunum ferðalöngum sem ráfa að næturlagi um þilför gríðarstórra millilandaskipa, en einnig fátæklinga, ríkra, og annarra vonlausra mála.⁵³

Sírenurnar eru orðnar leiðar á hetjunni sem hefur oft komist fram hjá þeim með brellum sínum. Nema ein þeirra. Og í samræmi við hringás lífsins kemur hetjan aftur og aftur, og þegar Ódysseifur gerir enn aðra tilraunina, nú með mikla reynslu á bakinu enda sigldur maður, nenna sírenurnar ekki að standa í þessu og hleypa

53 Monterroso, *Svarti sandurinn og aðrar fábúlur*, 58–59. Sagan kom upprunalega út 1969 í *La oveja negra y demás fábulas*.

honum fram hjá án söngs. Ein þeirra þráast þó við í bið sinni eftir þráðum elskhuganum. Hér er sírenan kynvera, eins og í síðari tíma verkum, og skapar þannig andstöðu við framsetningu Hómers, og merking söngsins verður takmörkuð. Hann er orðinn tilgangslaus, heyrir varla, er hljómlítill og auðmjúkur. Áætlanir kappans takast, hann nýtur sírenunnar en eins og hinn mesti heigull flýr hann óðara af hólmi. Hvort það sé undan dauðarefsingunni, sem ætti að bíða hans samkvæmt Hómer, eða af heigulsskap og eigingirni er látið ósagt. Allir eru dregnir af stalli sínum niður í lágkúru og eynd mannlífsins. Og enginn hefur í rauninni rödd.

Hér er ekki eingöngu samtal við Hómer heldur má finna textatengsl við dýratöl miðalda í síðustu efnisgrein: umsnúin og hæðin útskýring í anda siðaboðskapar dýratöla sem átti að vera mönnum til lærdóms. Monterroso gefur sér að samræði Ódysseifs og ástföngnu sírenunnar hafi getið af sér afkvæmi, Hygros – þann raka, sem er óbein tilvísun í losta, en í dýratölum kemur fram að losti hafi átt uppruna sinn í raka.⁵⁴ Hann verður að dýrlingi hjá Monterroso og verndarvættur ólíkra „vonlausra mála“: ólánsams fólks, fólks á jaðri samfélagsins og þeirra sem eru ríkir. Í þessu samhengi má túlka þá ríku sem ólánsamt fólk og hluta af vonlausum málum. Þetta er áleitin saga um nútímasamfélög, samband og stöðu kvenna og karla í smáborgaralegu samfélagi.

Lokaorð

Höfundar örsagnanna sem hér hafa verið teknar fyrir leita í gamlar göðsögur sem hafa um langt skeið haft grundvallargildi í vestrænum samfélögum þótt við gerum okkur ekki endilega grein fyrir því nú á dögum. Sú sem hefur haft hvað mest aðdráttarafl er sögnin um sírenurnar, sönginn dularfulla og Ódysseif – og samspilið þar á milli. Það er athyglisvert að sögnin vekur áhuga jafnt rithöfunda sem voru uppi á fyrri hluta síðustu aldar og ungra höfunda sem skrifa í nútímanum. Það er engu líkara en að höfundarnir sjálfir séu að leita að svörum í skrifum sínum við leyndardómsfullri merkingu

54 Brunetto Latini segir í „alfræðiriti“ sínu *Li Livres dou Trésor* frá 13. öld að losti sé gerður úr raka. *Bestiario Medieval*, 136.

goðsögunnar, en hafi þeir fundið þau láta þeir svörin ekki beinlínis uppi. Merking örsagnanna kann að vera óljós og brotakennd en niðurstaða lestursins og sjálf merkingin er í höndum lesandans eins og algengt er með örsögur. Lesandinn fyllir upp í þögnina og það sem er látið ósagt. Í þessum sögum er tæpt á mörgum málum svo sem hvað felst í raun í þekkingu, minni, vitund, hlustun, harmi, fegurð, listum, hlutskipti og örlögum. Hvað það merkir að þegja, að vilja ekki heyra og hlusta. Og blekkingaleikinn milli Ódysseífs og sírenanna sem kemur fram í mörgum þeirra má heimfæra upp á flókin samskipti nútímafélks. Með því að draga þessar gömlu sögur fram í sviðsljósið og umturna hefðbundnum túlkunum gefst færi á að íhuga samfélagsleg og menningarleg gildi nútímans. Lesandinn ákveður hvort sætróma söngurinn feli í sér visku og þá hvað felist í viskunni og hvernig sé best að fara með hana, eða hvort söngurinn sé innihaldslaus og hvaða afleiðingar það gæti haft. Með ólíkum textatengslum bjóða örsögurnar sem hér hefur verið fjallað um lesanda í túlkunarferðalag.

HEIMILDASKRÁ

- Arteaga Conde, Evelia. „¿Qué cantan las sirenas?“. *fix 100. Revista hispanoamericana de ficción breve* 1 (2009): 37–47.
- Ástráður Eysteinnsson. „Mylluhjólíð. Um lestur og textatengsl“. Í *Brot. Bókmenntir og nútími*, 402–429. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 1991.
- Badillo, Samia Gabriela. „Tra(d)ición“. Í *Alebrije de palaras. Escritores mexicanos en breve*, ritstýrt af José Manuel Ortiz Soto og Fernando Sánchez Clelo, 134. Puebla: BUAP, 2013.
- Bakucz, Dóra. *Reescrituras y falsificaciones: la significación palimpséstica en el microrrelato argentino*. Madrid: Editorial Verbum, 2015.
- Bestiario medieval*. Ignacio Malaxecheverría, ritstj. Madrid: Ediciones Siruela, 1986.
- Bracker, Nicole. „The Signifier as Siren—Kafka, Brecht, Joyce and the Seduction of the Text“. *Intertexts* 2 (2000): 166–203.
- Brecht, Berthold. *Prosa 4: Große kommentierte Berliner und Frankfurter Ausgabe. Geschichten, Filmgeschichten, Drehbücher 1913–1939* ritstýrt af Birgitte Berghem. Weimar/Berlín: Aufbau, 1997.
- Denevi, Marco. *Falsificaciones*. Buenos Aires: Corregidor, 2005.
- El fisiólogo. Bestiario Medieval*. Nilda Guglielmi, ritstj. Madrid: Ediciones Eneida, 2002.
- Elizondo, Salvador. *El grafógrafo*. Mexíkó D.F.: Joaquín Mortiz, 1972.
- Galindo Esparza, Aurora. „Circe y las sirenas: de la épica griega al microrrelato hispanoamericano“. *Cuadernos de Filología clásica Estudios griegos e indoeuropeos* 27 (2017): 235–265.
- García Gual, Carlos. *Sirenas. Seducciones y metamorfosis*. Madrid: Turner Ediciones, 2014.
- Genette, Gérard. *Palimpsest. Literature in the Second Degree*. Þýð. Channa Newman og Claude Doubinsky. Lincoln/London: University of Nebraska Press, 1997.
- Haldford-Stevens, Leofranc. „Sirens in Antiquity and the Middle Ages“. Í *Music of the Sirens*, ritstýrt af Linda Phyllis Austern og Inna Naroditskaya, 16–51. Bloomington/Indianapolis: Indiana University Press, 2006.
- Hómer. *Ódysseisfærðin*. Þýð. Sveinbjörn Egilsson, ritstj. Svavar Hrafn Svavarsson. Reykjavík: Bjartur, 2004.
- Jón Karl Helgason. „Þýðing, endurritun, ritstuldur“. Í *Íslenskt menning: annað bindi* ritstýrt af Magnúsi Þór Snæbjörnssyni, 97–113. Reykjavík: Einsögustofnun, 2007.
- Kafka, Franz. „Sírenurnar“. Í *Úr glatkistunni: sögur, dagbók, bréf*. Þýð. Ástráður Eysteinnsson og Eysteinn Þorvaldsson, 9. Reykjavík, Bjartur: 1993.
- Kafka, Franz. „Þögn sírenanna“. Í *Úr glatkistunni: sögur, dagbók, bréf*. Þýð. Ástráður Eysteinnsson og Eysteinn Þorvaldsson, 10–11. Reykjavík, Bjartur: 1993.
- Kristín Guðrún Jónsdóttir. „Inngangur“. Í *Með flugur í höfðinu. Sýnisbók íslenskra örsagna og prósaljóða 1922–2012* ritstýrt af Kristínu Guðrúnu Jónsdóttur og Óskari Árna Óskarssyni, 15–48. Reykjavík: JPV, 2022.

- Kristín Guðrún Jónsdóttir. „Inngangur“. Í *víð kvikuna. Örsögur frá Rómönskum Ameríku* ritstýrt af Ásdísi Rósu Magnúsdóttur, 15–41. Reykjavík: Stofnun Vigdísar Finnbogadóttur, 2020.
- Lagmanovich, David. *El microrrelato. Teoría e historia*. Palencia: Menoscuarto, 2006.
- Lao, Meri. *Las Sirenas. Historia de un símbolo*. Mexíkó D.F.: Ediciones Era/Librería Las Sirenas, 1995.
- Martínez Salazar, Elisa. „La recepción de la obra de Kafka en España (1925–1965)“. Doktorsritgerð. Zaragoza: Prensa de la Universidad de Zaragoza, 2015.
- Monterroso, Augusto. *La Oveja negra y demás fábulas*. Barcelona: Anagrama, 1979.
- Monterroso, Augusto. *Svarti saundurinn og aðrar fábúlar*. Reykjavík: Bjartur, 2012.
- Naroditskaya, Inna og Linda Phylles Austern. „Introduction: Singing Each to Each“. Í *Music of the Sirens*, ritstýrt af Linda Phylls Austern og Inna Naroditskaya, 1–15. Bloomington/Indianapolis: Indiana University Press, 2006.
- Óvíd. *Ummyndanir*. Þýð. Kristján Árnason. Reykjavík: Mál og menning, 2009.
- Perucho, Javier. „Sirenalía“. Í *Yo no canto, Ulises, cuento. La sirena en el microrrelato mexicano*, 7–17. Mexíkó D.F.: Narrativa, 2008.
- Perucho, Javier, ritstj. *Yo no canto, Ulises, cuento. La sirena en el microrrelato mexicano*. Mexíkó D.F.: Narrativa, 2008.
- Rodríguez Peinado, Laura. „Las sirenas“. *Revista Digital de Iconografía Medieval*. 1 (2009): 51–63.
- Serrano Cueto, Antonio, ritstj. *Después de Troya. Microrrelatos hispánicos de tradición clásica*. Palencia: Menoscuarto, 2014.
- Serrano Cueto, Antonio, ristj. „El legado de Grecia y Roma“. Í *Después de Troya. Microrrelatos hispánicos de tradición clásica*, 11–28. Palencia: Menoscuarto, 2014.
- Shua, Ana María. *La sueñera*. Buenos Aires: Alfaguara, 1996.
- Siles, Guillermo. „Kafka y la minificción latinoamericana“. Í *MicroBerlín. De minificciones y microrrelato*, ritstýrt af Ottmar Ette, Dieter Ingenschay o.fl., 155–222. Madrid/Frankfurt am Mein: Iberoamericana/Vervuert, 2015.
- Torri, Julio. *Ensayos y poemas*. Mexíkó D. F.: Porrúa, 1917.
- víð kvikuna. Örsögur frá Rómönskum Ameríku*. Þýð. Kristín Guðrún Jónsdóttir. Reykjavík: Stofnun Vigdísar Finnbogadóttur, 2006.
- Warner, Marina. *From the Beast to the Blonde: On Fairy Tales and Their Tellers*. London: Chatto&Windus, 1994.
- Zavala, Lauro. *Cartografías del cuento y la minificción*. Sevilla: Renacimiento, 2004.

ÚTDRÁTTUR

**Sætróma söngur, þekking, innantóm
orð eða fiskifýla?
Um sírenur í örsögum**

Í örsagnaskrifum spænskumælandi höfunda hefur verið vinsælt að endurtúlka og endurrita gamla texta, meðal annars godsagnir úr grísk-rómverskri hefð. Staðlaðar útleggingar eru teknar til bæna, fornar hetjur felldar af stalli sínum og nýjar túlkanir settar fram. Í greininni er sjónum beint að þessu samtali nútímahöfunda við hið liðna. Teknar eru fyrir örsögur um sírenur, sem tengjast godsögninni um Ódysseif og sírenurnar eins og sagt er frá í kviðu Hómers, og birtingarmynd þeirra skoðuð gegnum mismunandi textatengsl. Einnig er varpað ljósi á hvernig höfundar hafa talast á og brugðist við sögum annarra höfunda um þetta efni. Sögurnar eru flestar eftir rithöfunda frá Argentínu og Mexíkó. Fyrsta örsagan er frá árinu 1917 og sú yngsta frá 2013.

Lykilorð: örsögur, godsögur, sírenur, Ódysseifur, textatengsl

ABSTRACT

**Sweet song, knowledge, hollow
words or fishy smell?
Sirenes in microfiction**

It has been popular within microfiction writings by Spanish-speaking authors to reinterpret and rewrite old texts, including myths from the Greco-Roman tradition. Standard interpretations are examined, ancient heroes dethroned and new interpretations presented. The article focuses on this conversation between modern authors and the past. Microstories about sirens centered on the legend of Ulysses and the sirens as told by Homer are taken into consideration and examined through different intertextuality. The article discusses also how authors have responded to other authors' stories on this topic. Most of the stories are written by authors from Argentina and Mexico. The oldest story is from 1917 and the latest from 2013.

Key words: microfiction, myths, sirens, Ulysses, intertextuality